10. Філософське вчення про буття

Платон

а

Розглянемо ж, хто і з якої причини взявся до створення цього Всесвіту. Він був благий, а той, хто благий, ніколи і ні в якій справі не почуває заздрощів. Будучи далеким від цього, він побажав, щоб усі речі стали якнайбільше схожими на нього самого. Вбачати в цьому, як це роблять мудрі мужі, справжній і найважливіший початок народження космосу було б, мабуть, найбільш правильно. Отже, побажавши, щоб усе склалося добре і щоб ніщо, по можливості, не склалося погано, бог потурбувався про всі видимі речі, які перебували у стані спокою, але в негармонійному і хаотичному русі; він привів їх з хаосу в порядок, вважаючи, що друге, безумовно, краще, ніж перше. Неможливо сьогодні й було неможливо в давнину, щоб той, хто є найвище благо, створив щось, що не було б найпрекраснішим; тим часом роздуми спонукали до висновку, що з усіх речей, за природою своєю видимих, жодне творіння, позбавлене розуму, не може бути прекраснішим за те, котре наділене розумом, якщо порівнювати те й інше як ціле; а розум не може перебувати ні в чому, окрім душі. Керуючись цими умовиводами, він вклав розум у душу, а душу — в тіло і таким чином збудував Всесвіт, прагнучи створити найпрекрасніше і за природою своєю найкраще. Отже, згідно з правдоподібними роздумами, потрібно визнати, що наш космос є жива істота, наділена душею і розумом, і народилася вона воістину за допомогою божественного провидіння…

І ось коли Отець побачив, що народжене ним, ця статуя вічних богів, рухається й живе, він звеселився і на радощах задумав ще більше уподобати (творіння) взірцю. Оскільки ж взірець являє собою вічно живу істоту, він вирішив по можливості й тут досягти схожості; але справа полягала в тому, що природа тієї живої істоти вічна, а цього повністю не можна передати нічому народженому.

Тому він замислив створити деяку рухому подобу вічності; влаштовуючи небо, він разом з ним творить для вічності, що перебуває в єдиному, вічний образ, який рухається від числа до числа і який ми називали часом. Адже не було ні днів, ні ночей, ні місяців, ні років, доки не було народжене небо. Все це — елементи часу, а «було» і «буде» по суті види часу, що виник, і, переносячи їх на вічну сутність, ми непомітно для себе припускаємося помилки. Адже ми говоримо про цю сутність, що вона «була», «є» і «буде», проте, якщо розмірковувати правильно, для неї прийнятно тільки «є», тоді як «було» і «буде» стосується лише виникнення, яке відбувається в часі, бо і те, й інше є рух. Але тому, що вічно перебуває тотожним і нерухомим, не належить ставати з часом старшим або молодшим, стати таким колись, тепер або в майбутньому, взагалі переживати що б то не було з того, чим виникнення наділило потік даних у відчуттях речей. Ні, все це — види часу, що імітує вічність і біжить по колу згідно з законами чисел. До того ж, ми говоримо, ніби те, що виникло, є тим, що виникло, і те, що виникає, є тим, що виникає, а те, що має виникнути, є тим, що має виникнути, і небуття є небуття: в усьому цьому немає ніякої точності…

Отже, час виник разом з небом, щоб, одночасно народившись, вони і розпались би одночасно, якщо настане їхній розпад; першоджерелом для часу послужила вічна природа, щоб він уподобався їй, наскільки це можливо. Бо першоджерело є те, що перебуває цілу вічність, тоді як (відображення) виникло, є і буде протягом цілісного часу. Такими були задум і наміри бога щодо народження часу; і ось, щоб час народився з розуму й думки бога, виникли Сонце, Місяць і п’ять інших світил, які називають планетами для визначення і збереження чисел часу.

Платон. Тімей.

Арістотель

а

…Більшість перших філософів вважала початком усього одні лише матеріальні начала, а саме те, з чого складаються всі речі, з чого як першого вони виникають і на що, як останнє вони, загинувши, перетворюються, причому сутність хоча і залишається, але змінюється у своїх проявах, — це вони вважають елементом і початком речей. І тому вони вважають, що нічого не виникає, не зникає, бо таке єство (*physis*) завжди зберігається.

…Стосовно кількості й виду такого початку не всі учили однаково… Єдиною причиною можна було б визнати так звану матеріальну причину. Але рухаючись у цьому напрямку, сама сутність справи вказала їм шлях і змусила їх шукати далі. Дійсно, нехай будь-яке виникнення та знищення неодмінно виходить з чогось одного або з більшої кількості начал, але чому це діється і що є причиною цього?.. А шукати цю причину — означає шукати якийсь інший початок, [а саме], як би ми сказали, те, звідки починається рух. Так от, ті, хто з самого початку взявся за подібне дослідження і заявив, що субстрат один, не відчували ніякого невдоволення собою, але деякі з тих, хто визнавав один субстрат, немовби під тиском цього дослідження проголошували єдине непорушним, як і всю природу, не тільки стосовно виникнення та знищення (це давнє учення, і всі з ним погоджувалися), але й стосовно будь-якої іншої зміни; і цим їхня думка відрізняється від інших. Отже, нікому з тих, хто проголошував світове ціле єдиним, не вдалося побачити вказану причину* (*причину «руху»)… Ті ж, хто визнає багато причин, скоріше можуть про це говорити, наприклад, ті, хто визнає початками тепле й холодне або вогонь і землю: вони розглядають вогонь як такий, що володіє природою руху, а воду, землю і таке інше — як протилежне йому…

…Філософи, як ми стверджуємо, досі явно торкалися двох причин з тих, що ми розрізнили в творі про природу, — матерію і те, звідки рух, до того ж не чітко й без будь-якої впевненості…

Елементом називається першооснова речі, з якої вона складається і яка за видом не може бути поділена на інші види, наприклад, елементи мови, з яких вона складається. Ті, хто говорять про елементи тіл, розуміють під ними граничні частини, на які ділені тіла, у той час як самі ці частини уже не ділені на інші, що відрізняються від них за видом...

Природою, або єством (*physis*) називається виникнення того, що росте... першооснова зростаючого, з якої вона росте; те, звідкіля перший рух, властивий кожній із природних речей як такий. Єством називається й те, із чого як першого або складається, або виникає будь-яка річ, що існує не від природи і що позбавлене визначених обрисів і не здатне змінюватися власною силою, наприклад: мідь статуї та мідних виробів називається їхнім єством, а єством дерев'яних (виробів) — дерево... Єством називають і первинний зв'язок речей, як твердить Емпедокл: «Не має (стійкого) єства жодна з речей, існує лише їхнє поєднання та розпад того, що змішалось, і це все люди «природою» звуть. Тому про те, що існує або виникає природним шляхом, ми ще не говоримо, що воно має єство, якщо в нього ще немає форми та образу. Природним шляхом існує те, що склада-

ється з матерії та форми. Отже, єство — це, з одного боку, перша матерія, з другого боку — форма, або сутність, а сутність є метою виникнення. У переносному сенсі єством називається всяка сутність взагалі. Матерія називається єством тому, що вона здатна приймати цю сутність, а різні виникнення й ріст іменуються єством тому, що вини є рухом...

Сущим називається, з одного боку, те, що існує як набуте, з другого — те, що існує саме по собі… Отже, те, чому приписується буття у сенсі набутого, називається так або тому, що дві властивості належать одному сущому, або тому, що те, чому належить властивість, є суще, або тому, що є те, чому належить властивість, про яке вона сама називається (виявляється, позначається).

Буття ж саме по собі приписується усьому тому, що позначається через форми категоріального висловлювання, бо скількома способами робляться ці висловлювання, у стількох же сенсах позначається буття. А так як деякі висловлювання означають сутність речі, інші — якість, інші — кількість, інші — відношення, інші — дію або перетерплювання, інші — «де», інші — «коли», то згідно з кожним із них те ж саме значення має й буття. Немає ніякої різниці сказати: «людина є здоровою» або «людина здорова» і так само: «людина є такою, що йде або ріже» або ж «людина йде або ріже»; і так само у всіх інших випадках. Далі, «буття» і «є» означають, що дещо істинне, «небуття» — означає, що воно не істинне, а хибне, однакове при ствердженні й запереченні… Крім того, буття та суще означають, що одне існує у можливості, інше — у дійсності… й так само ми приписуємо знання і тому, що в змозі користуватися знанням, і тому, що насправді користується ним. І таким, що перебуває у спокої ми називаємо й те, що вже перебуває у спокої, і те, що може перебувати…

Деякі речі починають і перестають існувати (*esti kai oyk estin*), не виникаючи й не знищуючись, наприклад, точки, якщо тільки вони існують, і взагалі — форми, або образи (бо ж не біле виникає, а дерево стає білим, через те, що все, що виникає, виникає із чогось і стає чимось), то не всі протилежності можуть виникнути одна з другої… й матерія є не у всього, а у тих речей, які виникають одна з другої та переходять одна в другу; а того, що починає й припиняє існування, не переходячи одне в друге, у матерії немає… Якщо одне саме таким чином перетворюється на інше, то воно повинне повертатися до своєї матерії; наприклад, якщо з мертвої має виникати жива істота, то вона повинна спочатку перетворитися на свою матерію, а потім з неї виникає живе; і оцет повинен перетворитися на воду, а потім із неї виникає вино.

Арістотель. Метафізика.

Бруно Дж.

…Ми вважаємо, що необхідно визнати у природі два роди субстанцій: один — форма та інший — матерія; бо необхідно повинна бути субстанціональна дійсність, в якій є активна потенція всього, а також найвища потенція і субстрат, у якій міститься пасивна потенція всього: перша володіє можливістю щось робити, друга — можливістю бути зробленим.

Ніщо не в змозі завадити вам користуватися назвою матерії за вашим способом, як, рівною мірою, у багатьох шкіл вона мала різні значення…

Отже, подібно до того як у мистецтві при нескінченій зміні (якби це було можливим) форм, під ними завжди зберігається одна й та ж матерія, — як, наприклад, форма дерева — це форма стовбура, потім — деревина, потім — дошки, потім — сидіння, потім — лавка, потім — рамки, потім — гребінки… і т. ін., але дерево завжди залишається тим же самим, — так само і в природі, при безкінечній зміні і слідуванні одна за одною різних форм, завжди залишається одна й та сама матерія…

Є першопочаток Всесвіту, який рівною мірою повинен розумітися як такий, в якому вже не розрізняють більше матеріальне й формальне і про який… можна зробити висновок, що він є абсолютною можливістю і дійсністю. Звідси не важко прийти до висновку, що все, згідно з субстанцією, єдине…

...Ми виявляємо дві субстанції — одну духовну, другу тілесну, але в кінцевому рахунку обидві зводяться до одного буття й до одного кореня.

Бруно Дж. Діалоги.

Лейбніц Г.

Монада, про яку ми будемо тут говорити, є ніщо інше, як проста субстанція, яка входить до складу простих; проста, означає та, що не має частин. З необхідністю повинні існувати прості субстанції, адже існують складні; чи складна субстанція є нічим іншим, як сукупністю, або агрегатом, простих. А де немає частин, там немає ні протяжності, ні фігури й неможлива подільність. Ці монади і суть справжні атоми природи, простіше, елементи речей. Не потрібно також боятися розкладання монади, й не можна уявити собі способу, яким субстанція могла б природним шляхом загинути... Немає також спо-

собів пояснити, як може монада зазнати змін у своїй внутрішній сутності від якогось іншого творіння, адже в ній нічого не можна перемістити.

Монади зовсім не мають вікон, через які що-небудь могло б увійти туди чи звідти вийти... Втім, монади повинні мати якісь якості, інакше вони не будуть істотами. Окрім цього, якби прості субстанції зовсім не відрізнялися одна від другої, то не було би способу помітити будь-яку зміну в речах, тому що все, що міститься в складному, може випливати лише з простих складових, а монади, не маючи якостей, були б подібними одна до другої, тим більше, що за кількістю вони нічим не відрізняються; й, відповідно, якщо припустити, що все наповнено, то кожне місце постійно отримувало в русі тільки еквівалент того, що воно до того мало, й один стан речей був би не відмінний від другого.

Так само кожна монада повинна бути відмінною від інших. Через те, що ніколи не буває в природі двох істот, які були б абсолютно одна як друга й у котрих не можна було б знайти розрізнення внутрішнього або заснованого на внутрішньому визначенні.

Я визнаю також беззаперечну істину, що будь-яке створене буття, а відповідно й створена монада — піддаються змінам і навіть ці зміни в кожній монаді безперервні. Із сказаного випливає, що природні зміни монад виходять із внутрішнього принципу, оскільки зовнішня причина не може мати впливу всередині монади. Діяльність внутрішнього принципу, який призводить до змін або переходить від одного сприйняття до другого, може бути названа прагненням...

Усім простим субстанціям, або створеним монадам, можна дати назву ентелехії, через те що вони мають у собі певну досконалість і в них є самоспонука, яка робить їх джерелом їх внутрішніх дій і, так би мовити, безтілесними автоматами. Якби хотіли назвати душею все, що має сприйняття й прагнення в тому загальному сенсі, як я тільки що пояснив, то можна було б усі прості субстанції, або створені монади, назвати душами; але так як почуття є більше, ніж просто сприйняття, то я згоден, що для простих субстанцій, що мають тільки останнє, достатньо загальної назви ентелехій, але душами можна називати тільки монади, сприйняття яких більш чітко супроводжуються пам'яттю.. Пам'ять дає душам рід зв'язку за послідовністю, який схожий на розум (*raison*), але який слід відрізняти від нього.. Але пізнання необхідних і вічних істин відрізняє нас від звичайних тварин й дає нам можливість володіння розумом і науками, піднімаючи нас до пізнання нас самих у Бозі. І ось це називається в нас розумною душею, або духом.

Лейбніц Г. Монадологія.

Енгельс Ф.

Рух, який розглядається в найзагальнішому сенсі слова, тобто як спосіб існування матерії, як внутрішньо притаманний матерії атрибут, осягає собою всі ті, що відбуваються у всесвіті зміни й процеси, починаючи з простого переміщення й закінчуючи мисленням.

...Будь-який рух пов'язаний з якимось переміщенням — переміщенням небесних тіл, земних мас, молекул, атомів... Чим вище форма руху, тим менш значущим стає це переміщення. Воно ніяк не вичерпує природи відповідного руху, але воно невіддільне від нього. Тому його необхідно дослідити раніше за все інше.

Вся доступна нам природа утворює певну систему, певний сукупний зв'язок тіл, причому ми розуміємо тут під словом тіло всі матеріальні реальності... За таких обставин, що ці тіла перебувають у взаємному зв'язку, вже міститься те, що вони впливають одне на одного, й цей іхній взаємний вплив одне на одного і є власне рух. Уже тут виявляється, що матерія неможлива без руху. І якщо надалі матерія протистоїть нам як дещо дане, як дещо нестворюване і незнищуване, то звідси випливає, що й рух нестворюваний і незнищуваний. Цей висновок став неминучим, як тільки люди пізнали всесвіт як систему, як взаємний зв'язок тіл. У представників природничих наук рух завжди ототожнюється з механічним рухом, переміщенням, і це ототожнення вважається чимось очевидним... Рух, по відношенню до матерії, — це *зміна загалом*. Із подібного непорозуміння випливає й несамовите прагнення звести все до механічного руху... чим стирається специфічний характер інших форм руху. Цим ні в якому разі не стверджується, начебто кожна із вищих форм руху не буває завжди з необхідністю зв'язана з будь-яким дійсним механічним (зовнішнім чи молекулярним) рухом, подібно до того, як вищі форми руху виробляють одночасно й інші форми руху та подібно до того, як хімічна дія неможлива без зміни температури й електричного стану, а органічне життя неможливе без механічної, молекулярної, хімічної, термічної, електричної і т.п. зміни. Але наявність цих побічних форм не вичерпує сутності головної форми в кожному з випадків, що розглядаються. Ми, без сумніву, «зведемо» колинебудь експериментальним шляхом мислення до молекулярного й хімічного рухів у мозку; але хіба цим вичерпується сутність мислення?

Енгельс Ф. Діалектика природи.

Бердяєв М.

Без часу немає змін. Але час не є формою, в яку вкладається світовий процес і яка й повідомляє світу рух. Час є тому, що є рух і новизна. Нерухомий та незмінний світ не знав би часу... Але час, який несе з собою життя, має й смертоносне жало, воно безжально витісняє те, що було, воно разом дає передчуття життя й смерті. Молодість і старість одночасно приносяться часом...

Те, що світ існує в часі, а не лише у просторі, означає, що світ не завершений у своєму творінні, що він продовжує творитися. Якби світотворіння було завершене, то новизна не була б можливою. Не існує завершеної й замкненої дійсності. Не існує емпіричного світу, як цілого. Дійсність може для нас розширятися та звужуватися. Визнання суб'єктивності часу зовсім не призводить до статичного розуміння дійсності, яке обумовлене часом. Навпаки, це значить, що час залежить від екзистенціального досвіду та що є час, що залежить від об'єктивації, яка відбувається в подіях самого існування. Для суб'єкта, як існуючого, є різний час, що визначається його станом, його спрямованістю. Наше існування занурене не тільки в дійсність, яка реалізується в формах об'єктивності, але й у дійсність потенційну, більш глибоку та широку... У занепалому часі минає життя природи й життя історичне. Але все, що відбувається в часі, який розпався на минуле, теперішнє й майбутнє, тобто в часі хворому, є лише проекція назовні того, що здійснюється в глибинах. Справжня творча новизна здійснюється в екзистенціальному часі, в часі необ'єктивованому, тобто по вертикалі, а не по горизонталі...

Еволюція є натуралістичною категорією, але прогрес є категорією аксіологічною і духовною, він передбачає оцінку з точки зору принципу, який стоїть над природним процесом змін. Ідея прогресу — християнського походження, вона народилась в месіанській надії, в очікуванні Царства Божого, як завершення історії, в ній є есхатологічний момент... Прогрес передбачає творчу свободу. Немає в світі прогресу по прямій, висхідній лінії. Є прогрес лише по відношенню до частин та груп явищ, а не цілого. Прогрес в одному відношенні може супроводжуватися регресом в іншому відношенні. Може бути інтелектуальний прогрес і моральний регрес, культурний прогрес і соціальний регрес і т.д. Прогрес є завданням, а не законом. І ідея прогресу неминуче впирається в месіансько-есхатологічне очікування, але очікування, яке вимагає активності людини. В історії діє фатум, але діє й свобода людини.

Бердяєв М. Досвід есхатологічної метафізики.

а

Те, що є людина — тобто, традиційною мовою метафізики, «сутність» людини, — ґрунтується в її екзистенції. Але так витлумачена екзистенція не тотожна традиційному поняттю *existentia*, яке означає дійсність на відміну від *essentia* як в можливості. В «Бутті та часі» стоїть закурсивлена фраза: «Сутність тут буття міститься у його екзистенції». Тут ідеться, однак, не про протиставлення *existentia* та *essentia*, тому що ці два метафізичні визначення буття, не говорячи вже про їх взаємовідношення, загалом поки що не викликають сумніву. Фраза тим більше не містить якогось універсального висловлювання про Dasein як існування в тому сенсі, в якому це, що виникло в 18 столітті позначення для терміна «предмет», виражає метафізичне поняття дійсності та дійсного. У фразі сказано інше: людина існує в такий спосіб, що вона є «тут» Буття, тобто є його просвіт. Це — й тільки це — «буття» світлого «ось» відмічено найголовнішою рисою екзистенції, тобто екстатичного виступання в істину буття. Екстатична сутність людини покоїться в екзистенції, яка відмінна від метафізично витлумаченої *existentia*... Питання про те, чи достатньо *existentia* в її лише на поверховий погляд відмінних тлумаченнях як дійсність дозволяє осмислити буття каменю або життя як буття рослин і тварин, нехай залишається зараз відкритим. У всякому випадку, живі істоти суть те, що вони суть, без того, щоб вони із свого буття як такого виступали в істину буття й стоянням у ньому оберігали сутність свого буття. Мабуть, із усього сущого, яке є, найбільш складно нам уявити живу істоту, тому що, з одного боку, вона деякою мірою є нашим найближчим родичем, а з другого боку, все-таки відділена справжньою прірвою від нашої екзистуючої істоти. Навпаки, буття божества здається ближче нам, порівняно з відчужуючою химерність «живою істотою», — ближче в тій сутнісній далечіні, яка як далечінь усе-таки рідніша нашій екстатичній сутності, аніж майже неосяжна для думки, прагнуча до безодні тілесна спорідненість із твариною...

Екзистенція, екстатично осмислена, не збігається ні за змістом, ні за формою з *existentia*. Екзистенція означає змістовно виступання в істину Буття. *Existentia* (французьке *existence*) означає, навпаки, *actualitas*, дійсність, на відміну від чистої можливості як ідеї. Екзистенція іменує визначальне місце людини в історії істини. *Existentia* залишається терміном, що позначає дійсне існування того, чим щось є відповідно до власної ідеї. Фраза «людина екзистує» відповідає не на питання, існує людина в дійсності чи ні, вона відповідає на

питання про «єство» людини. Це питання ми зазвичай ставимо однаково непродумано тоді, коли хочемо знати, що таке людина, й тоді, коли замислюємося про те, хто вона така. Насправді, питаючи, хто? або що?, ми заздалегідь уже орієнтуємося на щось особистісне або на будь-яку предметність. Але особистісне минає й одночасно заступає сутність буттєво-історичної екзистенції не менше, аніж предметне.

Хайдеггер М. Лист про гуманізм.

Сартр Ж.-П.

а

У частковому об'єкті повсякчас можна розрізняти такі якості, як колір, запах і т.д., й виходячи з цього, завжди можна визначити сутність, на яку вони вказують, так само, як знак указує на своє значення. Тотальність «об'єкт-сутність» являє собою значення об'єкта, закон серії проявів, які розкривають його. Але буття не є ні однією з якостей об'єкта, властивістю буття, що сприймається разом з іншими, ні значенням об'єкта. Об'єкт не відноситься до буття як до значення; наприклад, годі було б визначити буття як *присутність* — оскільки *відсутність* також розкриває буття, бо не бути *тут* все ще означає бути. Об'єкт не *володіє* буттям, а його існування — то не участь у бутті, й не якийсь інший вид відношення. Він є. Це єдиний спосіб визначити манеру його буття; тому що об'єкт не приховує його буття; і тим більше не розкриває його...

Існуюче — то феномен; це означає, що воно позначає себе як організовану цілісність якостей. Воно позначає себе, а не своє буття. Буття є просто умовою всіх проявів; воно є буття-для-прояву (*etre-pour-devoiler*), а не проявлене буття (*etre devoile*). Що ж означає це переважання в онтологічному плані, про яке говорить Хайдегер? Напевно, я можу переважати цей стіл або цей стілець у їхньому бутті, і порушити питання про буття-стола або буття-стільця. Проте в ту саму мить, коли я відвертаю свої очі від стола-феномена задля того, щоб зафіксувати буття-явище, яке більше не виступає умовою всякого прояву, але яке саме щось проявляє — феномен, як такий, у свою чергу, потребує якогось буття, на основі якого він міг би себе розкривати.

Якщо буття феномена не знаходить вирішення у феномені буття і коли, не зважаючи на це, ми не можемо щось сказати стосовно буття, не розглядаючи цей феномен буття, то тоді передовсім треба

встановити точне відношення, яке пов’язує феномен буття з буттям феномена...

Феномен буття вимагає трансфеноменальності буття. Це не означає, що буття перебуває утаєним за феноменом (ми бачили, що феномен не приховує буття), і що феномен є проявом, який відсилає до певного виду буття (феномен існує *лише як прояв;* тобто він сам указує на основу буття). Виходячи з попередніх міркувань, ми маємо взяти до уваги те, що буття феномена (незважаючи на спільну з феноменом поширеність) не здатне бути предметом феноменальної умови — яка існує лише доти, доки вона себе проявляє — і що, отже, воно перевершує знання, яке ми маємо про нього, й забезпечує основу для такого знання.

Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо.